

پوشش زنان در دوران قاجاریه

راحله صالح راد

از آنجاکه عصر قاجار آغاز تاریخ معاصر ایران و ورود ایران به عرصه جهانی است، تغییرات عمده ای در سطح آگاهی جامعه قاجاری به وجود می آید، جنگ های ایران و روس، سفر هیات های اروپایی به ایران، وقوع جنبش های سیاسی، اجتماعی مختلف مانند تنباکو و مشروطه و رشد مطبوعات و مدارس و موج نوگرایی حاصل از آن و متعاقب آن افزایش سطح آگاهی جامعه به خصوص زنان و مشارکت مستقیم آنها در جنبش های اجتماعی این عصر. این فاکتورها در اندیشه و تفکر و مطالبات آنها تغییراتی پدید آورد و نتایج آن را می توان در مشهودترین بخش آن یعنی پوشش جست و جو کرد.

در برخی از این جنبش ها همزمان با درخواست های اجتماعی معمول، مطالباتی درخصوص حقوق زنان و پوشش آنها نیز مشهود است که البته با وجود طرفداری زنان از آن با مخالفت شدید علما و سنت گرایان جامه عمل پوشیده نشد و حالت فراگیر به خود نگرفت و در دوره های بعدی همزمان با انقلاب مشروطه و دگرگونی در ساختار سنت تغییرات بیشتری صورت گرفت که البته ابتدا از دربار آغاز و به سایر طبقات اجتماعی سرایت کرد. این تغییر پوشش را به روشنی می توان در سفرنامه ها و خاطرات به جای مانده از آن دوره دید. هرچه دوره های اولیه قاجار در پوشش مقید تر و سنتی ترند، به اواخر آنکه نزدیک می شویم در اثر تحولاتی که ذکر شد پوشش های جدید تری دیده می شود.

برخی منابع به پوشیدن لباس های اروپایی در محافل خصوصی زنان درباری و شیک پوش و حتی در خیابان های معروف تهران مانند لاله زار اشاره دارند. به طوری که تاج السلطنه دختر ناصرالدین شاه با ظاهری اروپایی در تصاویر دیده می شود. از آنجاکه موضوع پوشاک موجب دگرگونی در ساختار سنت شد یکی از عمده مسایل مورد توجه در دوره های بعدی نیز به شمار می رود و نقش عمده ای در تحولات فرهنگی ایران معاصر داشته است.

تحولات سیاسی ایران پس از انقلاب مشروطه در جامعه زنان بی تأثیر نبود، به ویژه آنکه احزاب سیاسی و گروههای متعدد مسئله تعلیم و تربیت زنان و اصلاح وضعیت آنان را در رأس برنامه خود قرار داده بودند. آنان یکی از عوامل اصلی متمدن بودن را حضور زنان در عرصه اجتماع می دانستند و مانع اصلی این حضور را در سبک و شیوه زیستی و سنتی جامعه و نوع پوشاک جست و جو می کردند. بنابر این به دنبال یک سری انتقادات نسبت به حضور زنان در اندرونی، خواستار حضور آنان در جامعه بودند. بدین منظور یک جریان پنهان اما مستمر با بیان آزادی زن از اسارت، بین تجددخواهان بروز کرد. اینان خواستار حضور زن در عرصه اجتماعی بودند و از وضع حجاب سخن به میان می آوردند.

ورود اجناس و البسه گوناگون اروپایی و حضور خیاطان و طراحان فرانسوی، و تقلید از آنها، کم کم، باعث تغییراتی مهم در وضع لباس ایرانیان و خصوصا زنان ایرانی شد. به این ترتیب که، از طول و عرض چادر کاسته شد و چاقچور و روبنده در میان جوانان، اکثرا از بین رفت و پیچه عمومیت یافت، شلوار کشتی تبدیل به جوراب های ساقه بلند ماشینی شد، پیراهن و شلیته و شلوار و چادر کمری جای خود را به پیراهن های بلند یک تکه که بلندی آن بر حسب مد روز تغییر می کرد، دادند و به جای ارخالق و نیم تنه، کت و ژلیت و بلوز به طرز دوخت اروپایی معمول شد و پارچه های زری و مخمل و تور، به کرپ و ساتن و کرپ دشین و ژرژت و... تغییر یافت.

در عصر قاجار، شیوه‌ی پوشش زنان در محیط خانه و بیرون از آن، متفاوت بود. نوع پوشش آنان را در درون خانه از لحاظ تاریخی می‌توان به سه دوره تقسیم کرد: دوره‌ی اول، از ابتدای دوران قاجار تا مسافرت ناصرالدین‌شاه به فرنگ. دوره‌ی دوم، از مسافرت ناصرالدین‌شاه تا پایان عصر ناصری و ابتدای دوره‌ی مظفری. دوره‌ی سوم، از ابتدای دوره‌ی مظفری تا پایان دوره‌ی قاجار.

در دوره اول قاجار پوشاک زنان تفاوت چندانی با دوره قبلی خود نداشت و در واقع ادامه عهد زندیه بود. در این دوره لباس زنان تا حدی ساده بود و با لباس مردان چندان اختلافی نداشت. عموماً زنان پیراهن تنگی بر تن می‌کردند که پارچه آن اغلب از نخ و ابریشم بود و چاک پیراهن از جلو باز می‌شد و در زیر گلو به وسیله رویان یا دکمه‌ای محکم می‌شد. زنان آن دوران در مواقع احتیاج اغلب ارخالق آستین سنبله یا کلیجه آستین کوتاه که بلندی آن بر حسب مقتضیات تغییر می‌کرد، روی پیراهن می‌پوشیدند. زنان در آن زمان، همانند مردان، شلوار گشاد و بلندی به پا می‌کردند و روی آن دامن گشاد و نسبتاً بلندی می‌پوشیدند که طول آن تا وسط ساق پا می‌رسید و مقداری از شلوار و لبه آن پیدا بود. شلوار زنان گشاد و پارچه‌های راه راه بود. در دوره اول قاجار، طرز لباس زنان، دنباله همان لباس‌های عهد زندیه بود با این تفاوت که دامن یا پاچین زنان بسیار بلندتر از زمان زندیه بود، به گونه‌ای که لبه دامن روی زمین کشیده می‌شد و چون بلندی دامن مانع از ظاهر شدن شلوار می‌شد از این رو در این زمان شلوار اهمیت خود را از دست داد و بنابراین دهانه اش تنگ تر و زینتش نیز کمتر شده بود. بر این اساس لباس زنان این دوره را مانند سابق پیراهن و دامن بلند و شلوار تشکیل می‌داد. اولیویه که در دوره مورد بحث به ایران سفر کرده است در مورد پوشاک زنان در زمان آغامحمدخان چنین نوشته است: «البسه زنان با لباس مردان، تفاوت دارد. شلوار گشادتر اما آکنده از آستر است و تا پای ساقین، هیچ نمایان نباشد و معلوم نگردد. پیراهن که از پیش تا وسط شکم، گشاد است و از بالاتر کمه شود، از ابریشم و غیره باشد. لباسی که از روی پیراهن در برکنند، از پیش گشاد شود و به وسیله تکمه‌های ابریشمی یا فلزی بسته شود و تا به زانو برسد.» اولیویه در ادامه می‌نویسد: «کمر بند مفتول، گاه از طلا یا نقره ساده یا مرصع به جواهرات است یا با سنگ‌های قیمتی تزیین شود. همچنان به عوض کمر بند، شال کشمیری یا پارچه پشمی استعمال کنند که با آستری از همان پوست یا سفید یا خاکستری رنگ و نوک آن با ماهوت یا ترمه کشمیری یا پوست ساده سفید، قبه‌دوزی شده که بر سنگینی و گرمی آن می‌افزاید. عصابه (سربند) و کَرزَن (نیم تاجی که از دیبا باشد) و اکالیل (سربندها و تاج‌ها) بر حسب شان و شوکت و ثروت متفاوت باشد.» در مورد پوشش سر نیز می‌نویسد: «مانند مملکت اروپا، چهارقدی که برای پوشاندن سر است، استعمال نمایند که به چندین صورت مختلف و گوناگون به کار برند و به پشت و شانه افکنند یا در زیر گلو سنجاق کنند یا به دور حلق بپیچند یا دور سر بگردانند. از انواع چارقد، چارقد قالبی و آفتاب گردانی را می‌توان نام برد.»

در بیرون از خانه، خانم‌ها سراپای خود را در چادر بزرگ مشکی یا بنفش حاشیه دار می‌پوشاندند و چاقچور در پا می‌کردند و رو بنده سفیدی که در مقابل صورت دارای دو سوراخ به شکل چشم یا توری مسدوس بود، روی صورت می‌کشیدند. کفش خانم‌ها در این دوره نیز همانند دوره پیشین، راحتی و نعلین و ساغری نوک برگشته بود که در انواع رنگ‌ها دوخته می‌شد. این طرز لباس پوشیدن کمابیش و تا هنگام سفر ناصرالدین‌شاه به اروپا ادامه داشت.

تغییر لباس زنان اندرون نیز که پس از سفرهای ناصرالدین‌شاه به اروپا آغاز شده بود، به تدریج از حرمسرای شاه‌ی به خانه‌های اعیان و سایر اقشار جامعه سرایت نمود. اما پوشش زنان در بیرون از خانه تا دوره مشروطیت و مدتی پس از آن به همان شکل سنتی (چادر، چاقچور و رو بنده) بود.

مسافرت ناصرالدین شاه به فرنگ و روسیه و دیدن بالرینهای «پترزبورگ» که شلوار بافته‌ی چسیان و نازکی به پا می‌کردند و دامن‌های بسیار کوتاهی به اندازه یک وچوب روی آن می‌پوشیدند، شاه را بر آن داشت که زن‌های حرم خود را به پوشیدن این نوع لباس تشویق کند. او زنان حرمسرا را واداشت تا چاقچورها (شلوار بلند چین دار مخصوص زنان) را کنار گذارند، شلیته‌های کوتاه بپوشند و سر و موی خود را نیز با روسری‌های سفید ساده بپوشانند. سلیقه شاه اندک و آرام از درون حرمسرا به بیرون سرایت کرد و بسیاری از زنان و دختران خواص نیز به آن گراییدند اما این خواست در میان مردم عادی و به دلیل فضای مذهبی حاکم بر جامعه، جای خود را پیدا نکرد.

در دوره پایانی قاجار، کت و دامن و لباس به شیوه‌ی فرنگی به‌ویژه در میان زنان طبقه‌ی مرفه افزایش یافت. خانواده‌های وابسته به دربار از این نوع پوشش استفاده می‌کردند و زنان روشنفکری چون «قره‌العین» نیز بدون حجاب در جمع ظاهر می‌شدند.

لباس بیرونی خانم‌ها، چادر یک‌شکل و همانندی بود که سر تا پای زنان را کاملاً می‌پوشاند و معمولاً از پارچه‌های ابریشمی، پشمی، تافته و اطلس بود که به رنگ‌های سیاه، آبی پررنگ و آبی نیلی تهیه می‌شد. عموم زنان دیگر از پارچه‌های نخی راه راه یا گلدار استفاده می‌کردند که با دو شیوه‌ی دوخت از هم شناخته می‌شدند.

بر روی این چادرها روبندی به‌منظور پوشاندن چهره استفاده می‌شد که پارچه‌های چهارگوش و یا مستطیل شکل بود و قسمت پوشش چشم‌ها را توردوزی کرده بودند. این روبنده توسط قلاب‌هایی به پشت سر بسته می‌شد. چگونگی شکل و نوع این قلاب‌ها مشخص‌کننده طبقه اجتماعی فرد بود. و بالاخره قسمت بعدی این پوشش را چکمه‌ای به نام «چاقچور» تشکیل می‌داد. در اواخر دوره‌ی قاجار، نوعی روبنده به نام «پیچه» متداول شد که کوچک و مربع شکل بود و از موی دم اسب تهیه می‌شد.

منابع:

www.kalam.set

www.akairan.com

www.wiki.hijabportal.com

www.entekhab.ir

www.tebyan.net